

LEON DYCZEWSKI OFMConv

PROBLEM UNIFIKACJI WZORÓW OSOBOWYCH
W POLSKIM SPOŁECZEŃSTWIE
PO DRUGIEJ WOJNIE ŚWIATOWEJ

Pojęcie wzoru osobowego jest wieloznaczne. Tutaj przez wzór osobowy rozumie się zespół spójnych z sobą celów życiowych, motywacji działań i konkretnych zachowań oraz cech osobowościowych. Wzór osobowy ściśle wiąże się z wartościami, które ceni dana grupa społeczna, z jej ideologią, z wizją stosunków międzyludzkich i struktur społecznych. Można powiedzieć, że wzór osobowy to idealny człowiek, do którego członkowie grupy społecznej chcą być podobni. Każda grupa taki wzór posiada. Na nim opiera wychowywanie swych członków, a jeżeli ma ambicje przekształcenia środowiska i kształtowania życia społecznego, upowszechnia go i wdraża w członków innych grup i całe społeczeństwo w słusznym przekonaniu, że jeżeli zostanie on przyjęty, wówczas utrwali się głoszona przez nią ideologia. Najlepszym wykładnikiem, czy jakaś ideologia jest przyjęta, jest właśnie życie zgodne z jej naczelnymi zasadami, które zawsze wchodzi w skład wzoru osobowego.

Opisany tu wzór osobowy będziemy nazywali propagowanym. Oprócz niego można wyróżnić realizowany lub inaczej mówiąc urzeczywistniany wzór osobowy. Jest on także konstrukcją myślową powstałą ze znajomości najbardziej cenionych w danej grupie społecznej wartości, celów życiowych, najczęściej spotykanych motywacji działań, konkretnych zachowań i cech osobowościowych. Można powiedzieć, że jest to najczęściej spotykany typ człowieka w danej grupie społecznej, nie w sensie atropologicznym, czy psychologicznym, lecz socjologicznym.

Urzeczywistniany wzór osobowy w jakiejś grupie jest konsekwencją propagowanego przez nią lub przez inną grupę wzoru osobowego. Nigdy oba wzory nie są w pełni takie same, bowiem propagowany wzór osobowy ma cechy ideału, a ten, choć musi być możliwy do realizowania, zrealizowanym być nie może, gdyż zawsze pozostaje w sferze pragnień

pełniąc rolę motoru w podejmowaniu wciąż nowych działań. Między propagowanym a realizowanym wzorem osobowym istnieje zatem mniejszy lub większy rozdziew. Im jest on mniejszy, tym lepsza sytuacja wzoru propagowanego, a tym samym lepsza sytuacja grupy społecznej, która go propaguje.

Od wzoru osobowego należy odróżnić wzorce osobowe, to znaczy konkretnych ludzi, którzy najlepiej urzeczywistnili propagowany wzór osobowy, którzy najpełniej „ucieleśnili” jego cechy. Stawia się ich za wzór do naśladowania, po to by inni, patrząc na ich życie, wiedzieli, jak we własnym życiu można i powinno się realizować wartości i cele zawarte w propagowanym wzorze osobowym. Szczególnym typem wzorca osobowego jest bohater, który z wyjątkowym umiłowaniem i poświęceniem, aż do granic heroizmu, broni i realizuje w swoim życiu wartości wysoko cenione przez daną grupę społeczną. Niezwykłością swego postępowania i bezinteresownością fascynuje, budzi podziw, wywołuje silne przeżycia emocjonalne i zmusza do naśladowania. Każda grupa społeczna ma swoich bohaterów.

W niniejszym artykule interesuje nas problem unifikacji wzorów osobowych w Polsce powojennej w kierunku socjalistycznego wzoru osobowego. Problem ten wyrasta stąd, że wraz z wprowadzeniem nowego ustroju, wraz z przemianowaniem Rzeczypospolitej Polskiej na Polską Rzeczpospolitą Ludową, do wszystkiego zaczęto dodawać określenie socjalistyczny — socjalistyczna — socjalistyczne. Zaczęto też kształtować socjalistyczną osobowość z wyraźnym zamiarem, że z czasem stanie się ona powszechną w polskim społeczeństwie. Obowiązującym stał się propagowany w oficjalnym życiu społecznym wzór człowieka socjalistycznego, który miał zdominować wszystkie inne wzory osobowe funkcjonujące w polskim społeczeństwie. Do jego propagowania wykorzystano wszystkie możliwe metody i środki. Powstaje zatem pytanie, w jakiej mierze upowszechnił się socjalistyczny wzór osobowy, czy stał się podstawą unifikacji innych wzorów osobowych funkcjonujących w polskim społeczeństwie?

1. UWARUNKOWANIA TOWARZYSZĄCE PROPAGOWANIU SOCJALISTYCZNEGO WZORU OSOBOWEGO

Polska Partia Robotnicza obejmując władzę wniosła do polskiego społeczeństwa własny wzór osobowy. Był nim tak zwany człowiek socjalistyczny lub inaczej człowiek socjalizmu. Mimo wielu prób wzór ten nie został do dzisiaj definitywnie sformułowany. Związły zestaw jego cech, a jednocześnie na tyle kompletny, że zgodziłyby się na nie większość teo-

retyków marksizmu i leninizmu, z którego to kierunku filozoficznego, społecznego i politycznego został wyprowadzony, podaje Jan Szczepański. Oto istotne cechy tego wzoru¹:

1. System wartości kierowniczych nowego człowieka opiera się na filozofii marksizmu i na przewyżczeniu religii;
2. Swoje interesy podporządkowuje interesom ogółu, panuje nad egoistycznymi popędami i uznaje interes społeczeństwa za podstawowe wytyczne działania;
3. Swoją aktywność wyraża w racjonalnym działaniu, przekonaniu o możliwościach naukowego kształtowania losów człowieka, zdolności do samodzielnego szukania rozwiązań problemów życiowych;
4. Gotowy jest do poświęcenia siebie dla dobra własnego narodu;
5. Uznaje wartość innych narodów i gotów jest do działania dla ich dobra.

Zawierający powyższe elementy, wzór osobowy człowieka socjalistycznego znalazł się w sytuacji konfliktowej z wieloma wzorami osobowymi propagowanymi w Polsce, najbardziej zaś z chrześcijańskim wzorem osobowym i to w wersji katolickiej, ten bowiem był od stuleci powszechnie propagowany i realizowany. Opozycyjność obydwu wzorów osobowych leżała przede wszystkim w tym, że chrześcijański wzór osobowy ujmuje człowieka transcendentnie odnosząc go do Boga, gdy tymczasem socjalistyczny wzór człowieka zamyka go w sferze doczesności. Pierwszy zdecydowanie stawia jednostkę przed państwem, drugi zaś jednostkę traktuje jako element większej całości jaką jest państwo.

Socjalistyczny wzór osobowy pozostawał także w mniejszej lub większej sprzeczności z wzorem osobowym propagowanym przez grupy liberalne, przez działające jeszcze po wojnie partie polityczne i społeczne oraz organizacje młodzieżowe o innej orientacji ideologicznej niż Polska Partia Robotnicza. Do takich zaliczały się: Partia Pracy, Polska Partia Socjalistyczna, Stronnictwo Demokratyczne, Polskie Stronnictwo Ludowe, Związek Młodzieży Wiejskiej — Wici, Związek Walki Młodych, Związek Młodzieży Demokratycznej, Związek Harcerstwa Polskiego. Powyższe partie i organizacje choć zgadzały się z wieloma poglądami Polskiej Partii Robotniczej, to różniły się od niej w poglądach na sprawy religijne, na wzajemne stosunki pomiędzy jednostką a państwem, na temat wzajemnego układu pomiędzy ZSRR a Polską. [— — —] [Ustawa z dn. 31 VII 1981 r., O kontroli publikacji i widowisk, art. 2, pkt 2, 6 (Dz. U. nr 20, poz. 99, zm.: 1983 Dz. U. nr 44, poz. 204)].

Nowa władza dla propagowania własnego wzoru osobowego wykorzystywała potencjał gospodarczy i organizacyjny państwa oraz prasę, radio,

¹ J. Szczepański, *Odmiany czasu teraźniejszego*. Warszawa 1973 s. 313-314

film i coraz szerzej wchodzącą w życie telewizję. W tę akcję włączono także zakłady pracy, instytucje wyższej użyteczności społecznej oraz szkolnictwo, z szkołami wyższymi włącznie. Od uchwały Sejmu z 5 listopada 1958 roku szkoły wyższe miały aktywnie uczestniczyć w budowie i umacnianiu socjalizmu w Polsce Ludowej, tym samym stały się terenem wzmoczonej propagandy socjalistycznego wzoru człowieka².

Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, poszerzając coraz bardziej pole propagowania własnego wzoru osobowego, doprowadziła do tego, że w oficjalnym życiu politycznym, społecznym i kulturalnym tylko on był propagowany. Inne wzory osobowe funkcjonowały w tym obiegu w ograniczonych wymiarach. [— — — —] [Ustawa z dn. 31 VII 1981 r., O kontroli publikacji i widowisk, art. 2 pkt 2, 6 (Dz. U. nr 20, poz. 99, zm.: 1983 Dz. U. nr 44, poz. 204)].

2. WARIANTY SOCJALISTYCZNEGO WZORU OSOBOWEGO

Każdy wzór osobowy, posiadając stałe i podstawowe elementy, propagowany jest w taki sposób, że w konkretnych przypadkach akcentuje się pewne jego elementy, a w innych akcenty ulegają przesunięciu. Zależy to od warunków zewnętrznych oraz od ewolucyjności samej ideologii, z którą wzór osobowy jest związany. Zjawisko to można nazwać uaktualnianiem i akomodacją wzoru osobowego. Podlega mu także socjalistyczny wzór człowieka. A. Jasińska i R. Siemieńska, badaczki socjalistycznego wzoru osobowego, wymieniają aż pięć jego wariantów w ciągu trzydziestu kilku lat powojennych. Każdy z nich wyróżnia się specyficznymi cechami w zależności od sytuacji politycznej i gospodarczej kraju oraz od towarzyszących im zmian ideologicznych³.

A. Okres walki o ustanowienie i utrwalenie nowego ustroju. Pierwsza wersja socjalistycznego wzoru osobowego została oparta na tak zwanym wzorze „leninowskiego człowieka” i została w znacznej mierze zaczerpnięta z pedagogiki radzieckiej. „Zasadniczymi cechami wzoru „leninowskiego człowieka” były: bezkompromisowa rewolucyjność i surowa dyscyplina w walce o zbudowanie ustroju socjalistycznego w Polsce i na świecie, której to sprawie człowiek oddawać miał całego siebie, podporządkowując jej bezwzględnie wszystkie sprawy prywatne. Wzór ten był charakterystyczny dla warunków walki o władzę w specyficznych warunkach państwa radzieckiego i nosił na sobie piętno epoki stalinowskiej,

² *Dziennik Ustaw 1958 nr 68 pozycja 336.*

³ Podział na okresy za: A. Jasińska, R. Siemieńska, *Wzory osobowe socjalizmu*. Warszawa 1978 s. 227-271.

która nadała mu ostateczny kształt i doprowadziła do postaci skrajnej”⁴. Domagał się bezkrytycznej akceptacji nowego ustroju w Polsce, niekwestionowanego uznania kierowniczej roli Polskiej Partii Robotniczej, trwałego sojuszu z ZSRR i potępienia przeszłości Niemiec.

Takie cechy nowego wzoru osobowego upowszechniano środkami masowego przekazu oraz podawano je młodzieży w podręcznikach szkolnych, ilustrując najbardziej odpowiednimi przykładami z życia, czyli bohaterami. W podręcznikach języka polskiego dla klasy VII obowiązujących w latach 1947-1949 dominują bohaterowie walczący o zmianę ustroju (7 rewolucjonistów polskich i 3 rosyjskich), odbudowę Polski jako kraju socjalistycznego (11 postaci), wyzwolenie Polski (6 postaci), robotnicy i chłopcy w Polsce przedwojennej i po wojnie. Środki masowego przekazu lansowały dwa podstawowe typy człowieka, „wzór pioniera” i „wzór działacza-społecznika”. Pierwszy ukazywał człowieka odznaczającego się wiarą w przyszłość, stalową wolą, ofiarną pracą, energią, inicjatywą i zmysłem organizacyjnym. Wzór drugi podkreślał patriotyzm wyrażający się w służbie ojczyźnie i narodowi, troskę o poprawę warunków życia, uczciwość, konieczność podnoszenia kwalifikacji zawodowych, racjonalność i zdyscyplinowanie⁵.

B. Okres intensywnej industrializacji kraju — okres planu sześcioletniego (1950-1955). W tym okresie dążono do zbudowania wielkiego przemysłu i dokończenia odbudowy kraju. W związku z tym żądano od społeczeństwa ogromnego wysiłku i ponoszenia kosztów związanych z rozwojem industrializacji kraju. Praca dla społeczeństwa i jego przyszłości zaczęła więc zajmować naczelne miejsce w propagowanym wzorze człowieka socjalistycznego. Pożądaną osobowość uosabiał przede wszystkim robotnik-przodownik, odnoszący sukcesy w socjalistycznym współzawodnictwie pracy, człowiek całkowicie oddany sprawie budowy przemysłu i budowy nowych domów. Wierną sylwetkę propagowanego bohatera tamtych lat, który doskonale takie cechy człowieka socjalistycznego ucieleśniał, stworzył A. Wajda w filmie „Człowiek z marmuru”. Jego bohater — Birkut — silny, naturalnie uzdolniony, moralnie zdrowy, młody imigrant z podkrakowskiej wsi wierzy bezkrytycznie w podawane mu hasła socjalistycznego ładu społecznego i całkowicie poświęca się budowie socjalistycznego miasta: Nowej Huty. Jest typowym idealistą, a idea pracy socjalistycznej porywa go do tego stopnia, że poświęca jej swych przyjaciół i własną rodzinę. Nowa Huta stanęła, a on został sam — rozbity i zbuntowany przeciwko temu, co budował.

⁴ B. Weber, *Młodzież a współczesne wzory wychowawcze*. Warszawa 1971 s. 28.

⁵ Jasińska, Siemieńska, jw. s. 227-237.

Przodownikiem pracy chciano uczynić także kobietę. Masowe środki przekazu przedstawiały ją najczęściej w pracy produkcyjnej poza domem, w rolach zawodowych, jako murarzy, tokarzy, traktorzystów i im podobnych zawodach, dotychczas typowo męskich. Działalność produkcyjną chciano uczynić tak cenną wartością, że jak zaznacza A. Kłoskowska, była ona przedstawiana „jako najlepszy środek do rozwiązywania wszystkich osobistych problemów i konfliktów rodzinnego życia”⁶.

Obok wzoru przodownika pracy propagowano także wzór zawodowego działacza organizacji politycznej, który swoim pochodzeniem i postawą był ściśle związany z klasą robotniczą lub chłopską. Cechowały go: „zapracowanie się” dla organizacji, czujność wobec wroga i wychowanie budowniczych ustroju socjalistycznego. Ściślej niż w poprzednim okresie propagowany wzór człowieka socjalistycznego związane obecnie z ideologią marksizmu i leninizmu. Lansowani w tym okresie bohaterzy posiadają światopogląd naukowy, to znaczy nie uznają religii, a jeżeli byli wierzącymi, to przestają nimi być, w walce o budowę socjalizmu są bezkompromisowi. Większy nacisk położono na internacjonalizm, przy czym rozumie się go przede wszystkim jako łączność z krajami socjalistycznymi i wszystkimi ludźmi walczącymi o wyzwolenie społeczne, a jego ostoją jest ZSRR. W podręczniku języka polskiego dla klasy VII z lat 1949-1950, w stosunku do lat minionych, wzrosła liczba bohaterów walczących o wyzwolenie społeczne, przy czym są to przede wszystkim rewolucjoniści innych krajów — głównie radzieccy. Ta sama zmiana zachodzi w przedstawianiu uczonych i wynalazców: na 6 tylko jeden jest Polakiem. Podręcznik z lat 1951-1957 jest podobny. Dominują w nim rewolucjoniści, znikają uczeni⁷.

C. Okres krytyki i naprawy błędów. Rozpoczyna się on po tak zwanym październiku 1956 roku. Występuje w nim ostra krytyka popełnionych błędów w okresach poprzednich. Krytykowano niemal wszystko, a przede wszystkim założenia ekonomiczne, gwałtowną industrializację kraju, zaniedbanie rolnictwa, centralizację, niedocenywanie jednostki. Jako następstwo takiego kursu zmieniły się cechy propagowanego wzoru osobowego. Podkreślano teraz, że człowiek socjalizmu, to człowiek pełen, jego zainteresowania i działalność nie ograniczają się jedynie do pracy zawodowej, ma on też swoje życie prywatne, ważne są dla niego stosunki rodzinne i więzy przyjacielskie. Praca nadal ukazywana jest jako naczelną wartość społeczną, ale łączy się ją z indywidualnymi zamiłowaniem i kwalifikacjami. Zaangażowanie społeczne ukazywane jest jako umiejętność współdziałania w ramach grup, jako solidarność i li-

⁶ A. Kłoskowska, *Z historii i socjologii kultury*. Warszawa 1969 s. 440.

⁷ Jasińska, Siemieńska, jw. s. 237-246; Kłoskowska, jw. s. 440,

czenie się z możliwościami innych członków zespołu. Jedną z podstawowych cech staje się praworządność. Maleją akcenty polityczne w propagowanym wzorze osobowym. Patriotyzm ściślej aniżeli poprzednio wiąże się z własnym krajem. Środki masowego przekazu ukazują kobietę przede wszystkim w domu, w rolach matki, żony, narzeczonej, a nie jako produkcyjną robotnicę, niezawodną hodowczynię i racjonalizatorkę, ponadto prezentuje ona częściej środowiska inteligenckie i wolne zawody aniżeli robotnicze i chłopskie. Treść podręcznika języka polskiego z lat 1957-1958 wyraźnie odbiega od okresu poprzedniego. Więcej miejsca zajmują w nim pisarze polscy, mniejsza jest liczba rewolucjonistów, więcej miejsca poświęca się walce Polaków z okupantem niemieckim, na karty podręcznika wracają uczeni i twórcy. W literaturze i filmie pojawia się bohater skomplikowany, niedopasowany do nowego ustroju, rozczarowany, zagubiony i zniechęcony ⁸.

D. Okres małej stabilizacji. Rozpoczyna się on z początkiem lat sześćdziesiątych. W życiu gospodarczym i społecznym zaznacza się dążenie do utrzymania równowagi między przemysłem a rolnictwem, między życiem prywatnym a społecznym, zwrócono uwagę na szersze i lepsze zaspokajanie potrzeb indywidualnych i rodzinnych. W łączności z takimi założeniami lansuje się biografie jednostek, które dzięki własnej pracy i umiejętnemu harmonizowaniu aspiracji i sukcesów w pracy zawodowej z obowiązkami rodzinnymi oraz celami osobistymi osiągnęły wyższe kwalifikacje zawodowe, wyższą pozycję społeczną i dorobiły się czegoś. Jako bohaterowie pojawiają się coraz częściej przedstawiciele różnych grup społecznych i zawodowych. Tworzy się zbiory cech inteligenta (zwłaszcza o technicznym kierunku wykształcenia), robotnika (głównie wykwalifikowanego), indywidualnego rolnika (nastawionego na modernizację swojego gospodarstwa), lekarza, nauczyciela, działacza kulturalnego itp. W masowo wówczas publikowanych pamiętnikach, w prasie ukazują się sylwetki twórców i realizatorów osiągnięć polskiej gospodarki. Są oni wykształceni, kompetentni w swojej specjalności, pełni inicjatywy i zajmują wysoką pozycję społeczną. Przykładem może tu być drukowana w „Polityce” seria wizerunków dyrektorów lub w „Trybunie Ludu” robotników — dobrych specjalistów ⁹.

⁸ Jasińska, Siemieńska, jw. s. 246-252; Kłoskowska, jw. s. 445; J. Toeplitz, *Realizator, krytyk, widz — współpraca kultury filmowej*. W: *Tradycja i współczesność*. Warszawa 1970 s. 31-32; C. Prasek, *Wzory osobowe młodzieży w polskich filmach ostatniego dziesięciolecia*. W: *Szkice o sztukach masowych w Polsce*. Praca zbiorowa pod red. A. Helman. Wrocław 1974 s. 110-111.

⁹ Jasińska, Siemieńska, jw. s. 254-258; Weber, jw. s. 32; S. Bardiejewska, *Bohater w polskim dramacie radiowym*. W: *Szkice o sztukach masowych w Polsce* s. 200-211.

E. Okres politycznego otwarcia i „propagandy sukcesu”. Trwa on od pierwszych lat siedemdziesiątych do sierpnia 1980 roku. W życiu gospodarczym i społecznym postawiono następujące założenia: dynamiczny rozwój sił wytwórczych, polepszenie warunków życia ludzi pracy, rozwój socjalistycznych stosunków i socjalistycznej kultury¹⁰. Odpowiednio do tych założeń w propagowanym (i realizowanym) wzorze człowieka socjalistycznego akcentowano następujące cechy: 1. Akceptacja istniejącego systemu socjalistycznego i kierowniczej roli partii aż do utożsamienia PZPR ze społeczeństwem i narodem; 2. Patriotyzm przejawiający się w łączeniu dawnych wartości i tradycji narodowych z treściami ideologii socjalistycznej; 3. Internacjonalizm wyrażający się w pozytywnej podstawie wobec postępu, ruchów wolnościowych, pokoju i sojuszu z ZSRR; 4. Współzależność losu jednostki i społeczeństwa; 5. Zespół takich cech moralnych jak: godność, życzliwość, wielkoduszność, prawość charakteru, wrażliwość społeczna, miłość do rodziców i szacunek dla starszych, odpowiedzialność za innych; 6. Wychowanie przez pracę obowiązkową i nadobowiązkową (przez „czyny społeczne”); 7. Łączenie wychowania z działaniem.

Jak w poprzednim okresie, tak i w obecnym tworzy się wzory osobowe dla poszczególnych warstw społecznych, przy czym coraz częściej wzory te są ukazywane w działaniu. Lansowanych bohaterów wyposaża się w kombinację cech idealnych i ukazuje się ich w kontekście sytuacji realnych, w sytuacjach trudnych, z jakimi borykają się ludzie. Często i z upodobaniem ukazuje się różnego rodzaju kierowników, dyrektorów, a także przedstawicieli świata nauki, podkreślając ich związek z socjalizmem i z partią. Są to ludzie partii. Bezpartyjni nie są stawiani za wzór do naśladowania¹¹.

3. RECEPCJA SOCJALISTYCZNEGO WZORU OSOBOWEGO PRZEZ MŁODE POKOLENIE LAT SIEDEMDSZESIASTYCH

W latach siedemdziesiątych przeprowadzono wiele badań wśród młodego pokolenia na temat przyjmowanych przez nie wartości, aspiracji, celów życiowych, norm, preferowanych bohaterów oraz lansowanych wzorów zachowań. Badania prowadziły niemal wszystkie ośrodki naukowe, które były zainteresowane przemianami zachodzącymi wówczas w

¹⁰ E. Gierek, *Budujemy Polskę naszych pragnień i ambicji*. „Trybuna Ludu” 29 XI 1972 nr 333.

¹¹ Jasińska, Siemieńska, jw. s. 263-269; B. Wilska-Duszyńska, *Modele rodziny w środkach masowego przekazu*. W: *Przemiany rodziny polskiej*. Praca zbiorowa pod red. J. Komorowskiej. Warszawa 1975 s. 155-162; Prasek, jw. s. 112.

Polisce. Materiał jest bogaty i pozwala na wyprowadzenie następujących stwierdzeń wiążących się z zagadnieniem wzorów osobowych¹²:

1. Młodzież powszechnie przypisuje duże znaczenie takim wartościom jak: szczęśliwe życie w rodzinie, miłość, przyjaźń, satysfakcja uczuciowa, zdrowie, spokojne życie, brak nieszczęść, wiedza, doskonałość w sferze życia osobowego i zawodowego, natomiast stosunkowo nisko ceni dobra materialne, udział we władzy i kierowanie ludźmi. Konsekwentnie do tak dokonanych wyborów młodzież wysoko ceni cnoty doskonalące jednostkę i gwarantujące jej dobre współżycie z innymi ludźmi, a mianowicie: dobroć, życzliwość, szczerłość, uczciwość, lojalność w stosunkach międzyludzkich.

2. Zarówno z wypowiedzi młodzieży, jak dorosłych wynika, że powszechnie akceptowany przez obydwie pokolenia wzór osobowy posiada takie cechy jak: wysoką kulturę osobistą, życzliwe nastawienie do ludzi, tolerancyjną postawę wobec odmiennych poglądów, poczucie odpowiedzialności za losy ojczyzny i społeczeństwa, uczciwość i wydajność pracy, a także cechy nie bardzo korespondujące z wyżej wymienionymi, jak: słabe zaangażowanie w sprawy ideowe i polityczne, umiarkowane włączanie się w działalność społeczną, brak silnego nastawienia na innowacje i działanie twórcze. Młodzież preferuje przede wszystkim te wzory osobowe, które wskazują jak można dobrze ułożyć sobie życie osobiste i rodzinne, oraz w małych grupach, jak być szczęśliwym. Stosunkowo zaś małe zainteresowanie wykazuje wzorcami osobowymi związanymi z makrośrodowiskami, a więc ludźmi wielkich grup społecznych, przywódcami i działaczami organizacji politycznych czy społecznych.

3. Wzór osobowy, jaki młodzież lat siedemdziesiątych posiadała w swojej świadomości odbiega od propagowanego wzoru osobowego człowieka

¹² W. Adamski, *Młodzież i społeczeństwo*. Warszawa 1976; K. Bujak, *Wzór osobowy człowieka socjalizmu w świadomości nauczycieli*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”. Prace Socjologiczne. Zeszyt 5. Studia z socjologii młodzieży i wychowania. Kraków 1979 s. 71-87; „Przekazy i Opinie” nr 1 1976; *Ciągłość i zmiana tradycji kulturowej. Raport z badań prowadzonych przez Zakład Metodologii Badań Socjologicznych Instytutu Socjologii UW pod kierunkiem S. Nowaka*. Warszawa 1976; L. Dyczeński, *System wartości w świadomości młodego pokolenia*. „Roczniki Nauk Społecznych” T. 8:1980 s. 259-271; S. Jałowiecki, *Struktura systemu wartości. Studium zróżnicowań międzygeneracyjnych*. Warszawa 1978; *Młodzież w procesie przemian*. Praca zbiorowa pod red. A. Jawłowskiej, B. Gotowskiego. Warszawa 1977, s. 51-110; *Młodzież a wartości*. Praca zbiorowa pod red. H. Swidy. Warszawa 1979; M. Niezgoda, *System wartości młodzieży i rodziców — orientacje socjocentryczne i egocentryczne*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” Prace socjologiczne. Zeszyt 5. Studia z socjologii młodzieży i wychowania. Kraków 1979 s. 89-101; A. Sułek, *Wartości życiowe dwóch pokoleń (Dokument z lat siedemdziesiątych)*. „Kultura i Społeczeństwo” 1983 nr 2 s. 73-87; Weber, jw.

socjalistycznego. Rozziew pomiędzy nimi wyraźnie się zaznacza w odmiennym ich ukierunkowaniu. Propagowany wzór człowieka socjalistycznego zorientowany jest socjocentrycznie, realizuje się on przede wszystkim w działalności politycznej, społecznej, gospodarczej, kulturalnej nastawionej na duże grupy społeczne, na globalne społeczeństwo na „przeobrażanie świata”, przy czym działalnością tą kieruje partia, jej decyzjom jednostki winne podporządkować swoje plany, aspiracje i siły. Tymczasem wzór osobowy wyłaniający się z odpowiedzi młodzieży lat siedemdziesiątych jest zorientowany na jednostkę żyjącą w powiązaniu z niewielką grupą ludzi, głównie z rodziną i wąskim kręgiem przyjaciół, jej twórczość ma wyrażać się przede wszystkim w poszerzaniu możliwości realizowania indywidualnej drogi życiowej, ale w powiązaniu z narodem i społeczeństwem [— — — —] [Ustawa z dn. 31 VII 1981 r., O kontroli publikacji i widowisk, art. 2, pkt 2, 6 (Dz. U. nr 20, poz. 99, zm.: 1983 Dz. U. nr 44, poz. 204)].

4. Charakterystycznym rysem wzoru osobowego młodzieży lat siedemdziesiątych jest dość luźne wiązanie go z ideologią. [— — — —] [Ustawa z dn. 31 VII 1981 r., O kontroli publikacji i widowisk, art. 2, pkt 2, 6 (Dz. U. nr 20, poz. 99, zm.: 1983 Dz. U. nr 44, poz. 204)]. W sposób najbardziej ogólny można by ten wzór osobowy określić „demokratycznym wzorem obywatela”. Najpełniej przedstawia go M. Ossowska w swojej niewielkiej książce pt. „Wzór obywatela w ustroju demokratycznym”¹⁸.

4. PLURALIZM WZORÓW OSOBOWYCH W POLSKIM SPOŁECZEŃSTWIE

Wzory osobowe zmieniają się bardzo powoli. Taka jest ich natura. Potrzeba długiego czasu, aby w jakimkolwiek społeczeństwie mógł zakorzenić się nowy wzór osobowy. Jeżeli odpowiada on aktualnym potrzebom jednostkowym i społecznym, wówczas proces ten przebiega łatwo, ale jeżeli w stosunku do aktualnie upowszechnionych wzorów osobowych wykazuje wysoki stopień obcości [— — — —] [Ustawa z dn. 31 VII 1981 r., O kontroli publikacji i widowisk, art. 2, pkt 2, 6 (Dz. U. nr 20, poz. 99, zm.: 1983 Dz. U. nr 44, poz. 204)], wówczas jego upowszechnianie w społeczeństwie jest sprawą trudną. Dodatkowym czynnikiem utrudniającym przyjęcie nowego wzoru może być także to, że jego upowszechnianie [— — — —] [Ustawa z dn. 31 VII 1981 r., O kontroli publikacji i widowisk, art. 2 pkt 2, 6 (Dz. U. nr 20, poz. 99, zm.: 1983 Dz. U. nr 44, poz. 204)]. Wytwarza się wówczas taka sytuacja, że bywa on przyjmowany ze względu na wiążące się z nim korzyści materialne

¹⁸ M. Ossowska, *Wzór obywatela w ustroju demokratycznym*. Warszawa 1946.

lub prestiżowe, bez dogłębnej akceptacji. To z kolei znaczy, że jedne cechy są akceptowane a inne odrzucane. Kiedy tracą znaczenie czynniki zewnętrzne wspierające ów wzór osobowy, wówczas stosunkowo często występują odstępstwa od niego.

Są to mechanizmy towarzyszące każdemu nowemu wzorowi. Wystąpiły one także w związku z propagowaniem socjalistycznego wzoru osobowego. Ale są też czynniki dla niego specyficzne, które nie ułatwiają jego przyjęcia się w polskim społeczeństwie. Można wymienić następujące, specyficzne czynniki, utrudniające akceptację omawianego wzoru:

A. Socjalistyczny wzór człowieka całkowicie ukierunkowuje jednostkę na życie społeczne i państwowe, na budowanie materialnych zasobów. Tylko ta jednostka w pełni się realizuje, która całkowicie poświęci się budowie socjalizmu we własnym kraju i w świecie. Jej wartość mierzy się ilością wyprodukowanych dóbr. Zasady kierujące jej życiem są zarazem zasadami polityki i ekonomii. Gdybyśmy chcieli inaczej, a jednocześnie najbardziej lapidarnie, określić człowieka socjalizmu, moglibyśmy go nazwać „homo politicus” i „homo oeconomicus”, podobnie jak J. Huizinga człowieka średniowiecza nazywa „homo ludens”, a w wieku dziewiętnastym człowieka wczesnego kapitalizmu określono mianem „homo faber”. Określenia „homo politicus” i „homo oeconomicus”, doskonale oddając podstawowe cechy socjalistycznego wzoru osobowego, wskazują jednocześnie na jego ściśle powiązania z polityką i ekonomią. Konsekwencje tych powiązań są dwojakie: z jednej strony odcinają one wzór człowieka socjalistycznego od świata transcendentnego, z drugiej zaś skazują go na częste zmiany. Ekonomia i polityka mają bowiem to do siebie, że stosunkowo szybko zmieniają się, musi zatem ulegać zmianom także silnie związany z nimi wzór osobowy. Skutek tej zależności jest taki, że wzór osobowy nie utrwała się całościowo w świadomości zarówno tych, którzy go propagują, jak i tych, którzy są jego odbiorcami, a tym bardziej nie ma czasu na to, by mógł utrwalić się w zachowaniach, by mógł ukształtować się odpowiedni jemu wzór zachowań.

B. Socjalistyczny wzór osobowy skoncentrowany na kształtowaniu jednostek społecznie użytecznych nie zwraca wiele uwagi na życie wewnętrzne i prywatne, na małe grupy społeczne. Związany jest z przebudową makrostruktur, ukazuje wizję szczęśliwości przeżywanej w łączności z szeroką i najszerszą grupą. Ta motywacja, aczkolwiek ważna i wzniosła, nie bardzo trafia do przekonania, bowiem choć ogół ludzi żyje w społeczeństwie, to swoje życie realizuje i osobiste szczęście osiąga w mikrośrodkach, w małych grupach, a z nimi dyrektywy socjalistycznego wzoru człowieka nie wiążą jednostki tak silnie jak z grupami dużymi. Brakuje mu też przemyślanego katalogu cech regulujących wewnętrzne

życie człowieka i spajających osiągnięcie własnego szczęścia osobistego z dobrem ogólnym.

C. Liczba członków Polskiej Partii Robotniczej w sierpniu 1944 roku na terenach wyzwolonych wynosiła 5 tysięcy, w grudniu tegoż roku wzrosła do 17 tysięcy, w grudniu roku następnego do 235 tysięcy, w grudniu 1948 roku, przed połączeniem się z Polską Partią Socjalistyczną, wynosiła już blisko milion, w roku 1963 Polska Zjednoczona Partia Robotnicza liczyła milion trzysta trzydzieści tysięcy, a w roku 1982 dwa miliony trzysta czterdzieści tysięcy członków¹⁴. Z zestawienia tych danych widać, że w społeczeństwie polskim nie było i nadal nie ma zbyt licznej grupy ludzi, którzy by oficjalnie przyjmowali socjalistyczny wzór człowieka, a tym bardziej, którzy by go urzeczywistniali i byli jego nośnikami w konkretnych zachowaniach. [— — — —] [Ustawa z dn. 31 VII 1981 r., O kontroli publikacji i widowisk, art. 2, pkt 2, 6 (Dz. U. nr 20, poz. 99, zm.: 1983 Dz. U. nr 44, poz. 204)]. Drogi identyfikacji i naśladownictwa, które są tak bardzo ważne w upowszechnianiu się każdego wzoru osobowego, w przypadku socjalistycznego wzoru człowieka mają niewielkie znaczenie ze względu na zbyt szczupłą liczbę ludzi, z którymi młode pokolenie spontanicznie identyfikowałoby się i których naśladowałoby. Wzór pretenduje do uniwersalności, a nie starcza ludzi ucieleśniających go w całościowo ujmowanym społeczeństwie.

D. Socjalistyczny wzór osobowy nie posiada wystarczającej liczby bohaterów, których wzajemnie uzupełniające się cechy w sposób pełny ukazywałyby jego realizację w mniej bądź bardziej skomplikowanych sytuacjach. [— — — —] [Ustawa z dn. 31 VII 1981 r., O kontroli publikacji i widowisk, art. 2, pkt 2, 6 (Dz. U. nr 20, poz. 99, zm.: 1983 Dz. U. nr 44, poz. 204)]. Najczęściej bohaterami są ludzie walczący o wprowadzenie ustroju socjalistycznego. Brakuje natomiast takich bohaterów, którzy żyliby w tym systemie i skutecznie budowali coraz lepszą przyszłość, którzy błyszczyliby cnotami człowieka socjalistycznego w codziennym życiu. [— — — —] [Ustawa z dn. 31 VII 1981 r., O kontroli publikacji i widowisk, art. 2, pkt 2, 6 (Dz. U. nr 20, poz. 99, zm.: 1983 Dz. U. nr 44, poz. 204)].

Pełnego i pozytywnego bohatera socjalistycznego nie stworzyły także literatura i film. Zdaniem C. Praska, który pod tym kątem widzenia analizował polską kinematografię, w filmach „nie pojawił się bohater

¹⁴ F. Ryska, *Ideowo-polityczne podstawy przemiany*. W: *Polska Ludowa 1944-1950. Przemiany społeczne*. Wrocław 1974; A. Werblan, *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza*. W: *20 lat Polski Ludowej*. Warszawa 1964; *Encyklopedia Powszechna*. Warszawa 1975.

spełniający warunki wzoru osobowego”¹⁵. Do podobnego stwierdzenia doszły A. Jasińska i R. Siemieńska. „Mimo dążenia — piszą — do skonstruowania wachlarza zróżnicowanych wzorów osobowych bliskich poszczególnym grupom społecznym lub pokoleniom, przedstawione postacie często są zbyt sztuczne, ich obraz zbyt jednostronny (np. postacie bohaterów młodzieżowych), ich ulokowanie w strukturze społecznej jest zbyt schematyczne i w zbyt małym stopniu nawiązują do faktycznie istniejących proporcji w społeczeństwie, np. nie wiadomo dlaczego bohaterowie młodzieży są najczęściej uosabiani przez chłopców (w radiu, filmie, literaturze 185 chłopców, 88 dziewcząt), przez młodych żyjących w mieście (167 z miast, 33 ze wsi), choć dane statystyczne wyraźnie wskazują, iż rzeczywiste proporcje między młodzieżą obu płci, między żyjącymi w miastach i na wsi są zbliżone. Także zbyt duże jest nagromadzenie problemów z zakresu patologii społecznej i uwikłanie w nie bohaterów, przy jednoczesnym braku pozytywnych wzorów”¹⁶. Na brak pozytywnych wzorów w oficjalnym obiegu kultury wskazuje także B. Wilska-Duszyńska. Analizując emitowane wiosną 1972 roku filmy stwierdziła, że występujące w nich rodziny to przede wszystkim rodziny niepełne (50 na 57), których członkowie są skłócenii, w których brak emocjonalnego zaangażowania, wzajemnego zaufania¹⁷.

Literatura i film nie stworzyły pełnego, pozytywnego bohatera socjalistycznej osobowości, który by swoimi dążeniami i życiem porwał do naśladowania swoich czynów.

Na ogół współczesne młode pokolenie Polaków niechętnie ustosunkowuje się do gotowych wzorów osobowych. Broni się przed ich narzucaniem. Pragnie tworzyć je samo na podstawie treści przynależących do różnych wzorów osobowych, z jakimi spotyka się w swoim środowisku, w literaturze i filmie. Ta twórcza postawa młodego pokolenia wobec wzorów osobowych stanowi wielką szansę na utrzymanie tożsamości społeczeństwa polskiego przy jednoczesnej możliwości adaptowania się do nowych warunków. Pozwala też ona na dalsze funkcjonowanie różnych wzorów osobowych w społeczeństwie, a tym samym chroni przed ich unifikacją, co groziłoby zubożeniem życia społecznego.

UNIFICATION OF PERSONAL MODELS IN POLISH SOCIETY AFTER THE 2ND WORLD WAR

Summary

The personal model is a complex of mutually compact life goals, action and behavioural motivations and individualistic features. It is closely connected with

¹⁵ Prasek, jw. s. 120.

¹⁶ Jasińska, Siemieńska, jw. s. 267-269.

¹⁷ Wilska-Duszyńska, jw. 155-162.

values accepted in a given group and with the accepted ideology, its vision of interhuman relations and social structures which the group wishes to realize among its members and in society. Such a personal model is called the propagated personal model. Apart from that one can differentiate between the realized or materialized personal models. This is also a mental construction formed on the basis of the values most appreciated in the group, life goals, most common motivations, behaviour and individualistic features. The realized personal model is thus the most common type of man in a given social group. However, there is always some kind of difference between the two models and the smaller it is the better position is occupied by the propagated model.

Personal pattern must be differentiated from the personal model. The former are concrete people who have realized the propagated personal model best and their lives are set to others as examples. The hero is a special type of a personal pattern. He is someone who realized the values and goals defined by the propagated personal model with unequalled passion and devotion.

Every group which has its own personal model also has its heroes — authentic or created by literature, film or theatre. The heroes arouse admiration and fascination with their extraordinary behaviour, bring the values and features of the propagated personal model closer to people and at the same time bind and encourage others to realize this model.

With the imposition of socialist system in Poland after the 2nd world war the Polish Workers' Party, and later the Polish United Workers' Party, began popularizing the socialistic man personal model. The Party hoped that the socialistic man model would eventually supercede the personal models functioning so far and consolidate the new socialist sociopolitical system in Poland. Until this day, however, the unification of personal models has not taken place. This can be accounted for by the following facts:

- 1) The strongly strange character of the socialistic personal model in relation to the already functioning models. This strangeness consisted primarily in the complete separation from the transcendent world and giving total priority to the society-state over the person-individual while the existing models in Poland were largely based on religious ideology and gave priority to the individual over the state thus assigning ancillary or serving functions to the state.

- 2) The socialistic model of man is closely connected with politics and economy, and these often undergo changes, which, in turn, cause shifts in the stressed elements of the personal model. This fact does not allow the complete socialistic model of man to consolidate either in the mind of those who popularize it or those who remain under its influence. This pertains also to models of behaviour based on this model.

- 3) The socialistic personal model projected to function in large social groups while man lives in microstructure and in small groups he lives his life. Among young people, who show a tendency to create small social groups, the socialistic model of man is not attractive. This model neglects the whole sphere of inner personal life.

- 4) The number of people who accept and realize the socialistic personal model is still too small to be followed by young people.

- 5) It has an insufficient number of heroes, with gaps in their life histories. In most cases these are heroes struggling for the socialist system but one can hardly find such heroes who lived in their system and worked to improve the living conditions in Poland.

6) The young generation of Poles is unwilling to define its attitude to the ready-made personal models and protects itself against forceful imposition of this model. Young people wish to create models themselves basing on different models they can find in their environment, literature and film.

7) In Poland there are numerous small groups possessing their own personal models and effectively protecting their members against impositions of other models.